

Batalka Krisztina

50 éves a BME Levéltár

A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltára 1972 óta gyűjti, szakszerűen rendszerezi és megőrzi a Műegyetem és elődintézményeinek, az azokon belül működő szervezeti egységeknek maradandó értékű iratait, beleértve az egyetemen működő társadalmi szervezetek, valamint kulturális és sportegyesületek történeti értékű iratait is. Gyűjti ezenkívül az egyetem jeles oktatóinak (irat)hagyatékait, az oktatók és volt hallgatók életútinterjúit, az egyetemi életükkel kapcsolatos személyes dokumentumokat. Az őrzött iratanyag mennyisége 1300 iratfolyóméter, amely 81 fondra tagolódik, és az 1846–2007 közötti éveket öleli fel.¹

A páratlan értékű forrásanyaggal való foglalkozás azonban jóval korábbra nyúlik vissza, mint ötven év. A Műegyetemen 1958-ban készült el az első javaslat az iratanyag rendezésére, miután felélénkültek az intézmény történetével kapcsolatos kutatások, és nyilvánvalóvá vált, hogy a történeti értékű iratok nincsenek használható, kutatható állapotban.² Az egyetem Rektori Hivatalának iratanyagát ugyan már az 1950-es évek eleje óta a Központi Könyvtár alagsorában tárolták, ám ennek szakszerű átvizsgálása, a további levéltárérett egyetemi iratok begyűjtése és rendszerezése, majd a felhasználás biztosítása csak levéltár létesítésével és szakemberek alkalmazásával volt lehetséges. Erre az 1969. évi 27. törvényerejű rendelet nyújtott lehetőséget. A műegyetemi levéltári anyag további sorsának kérdését Héberger Károly könyvtárigazgató kezdeményezésére az Egyetem Könyvtári Tanácsának 1970. évi november 19-i ülésén tárgyalták.³ Arra az álláspontra helyezkedtek, hogy az iratanyagnak mindenképpen egyetemi kezelésben kell maradnia, ám ezt – legalábbis átmenetileg – nem önálló, rektorhelyettesi felügyelet alatt működő levéltári intézmény, hanem a Központi Könyvtárhoz tartozó levéltári szervezeti egység biztosítsa. 1971. április 15-én a Magyar Országos Levéltár egyik osztályvezetője készített szakmai állásfoglalást, számszerűsítve azokat a dologi és személyi feltételeket, amelyek a levéltáralapításhoz szükségesek.⁴ A szakértői vélemény már támaszkodhatott annak

¹ 2021. december 31-i állapot szerint. A legrégebbi dokumentum 1846. június 25-i keltezésű, és az egyik legkorábbi elődintézmény, a József Ipartanoda tanszékvezetőinek kinevezését tartalmazza.

² BMEL VIII. 25/a. 17. doboz. I. 1537/1958. sz.

³ BMEL VIII. 25/a. Könyvtári Tanács 1969-70. évi ülései, 1970. november 19. 3–4. p.

⁴ A szakvéleményt készítő Jenei Károly levéltáros (1903–1983) 1939-től nyugdíjazásáig dolgozott levéltárosként több intézményben is. 1962-ben került a Magyar Országos Levéltárba, ahol ipartörténettel, elsősorban budapesti gyárak, nagyobb ipartelepek és üzemek, ipari vállalatok, pénzügyintézetek, földműves-szövetkezetek történetével foglalkozott. Vezető szerepet játszott a magyarországi ipar- és üzemtörténeti kutatások megszervezésében. Feldolgozta többek között a Gábor Áron Gépgyár, az Orion Vállalat, a Goldberger Gyár, a Nitrokémia Ipartelepek és az Ózdi Kohászati üzemek történetét. Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990. Főszerk.: Kenyeres Ágnes. Budapest, Akadémiai Kiadó 1994.

az egyetem összes szervezeti egységére kiterjedő felmérésnek az adataira, amely az őri-zetükben lévő iratanyagról készült.⁵ E dokumentum alapján született meg az 1971. május 10-i Rektori Tanács által megtárgyalt és elfogadott előterjesztés.⁶ A dokumentum két főben (levéltáros és levéltári segédező) határozta meg a szakszemélyzet számát, valamint azt is javasolták, hogy a levéltári helyiségeket valamelyik újonnan építendő egyetemi épületben jelöljék ki. Erre nagy szükség volt, hiszen a második hazai egyetemi levéltár 1972 februári indulásakor megkezdődött az addig begyűjtött iratok szakszerű rendezése, az ezt követően kiadott repertórium szerint a könyvtár 260 polcfolyóméternyi alagsori tárolókapacitásán 154,1 iratfolyóméternyi anyagot őriztek, a korábban hivatkozott felmérés pedig a szervezeti egységek őrizetében ennek sokszorosára derített fényt. Az első év munkáiról egyébként a BME első levéltárosa, Szögi László számolt be az egyetemi újságban.⁷

A maradandó értékű iratok további begyűjtése előtti akadály 1984-ben hárult el, amikor a Nagy Elemér által tervezett, a Bertalan Lajos utca és a Műegyetem rakpart sarkán álló Z jelű tanulmányi épület 10. emeletén levéltári célra kialakítottak egy 300 m²-es raktárhelyiséget a csatlakozó irodákkal. Ezzel megteremtődtek a folyamatos levéltári munka feltételei. Levéltáros végzettségű szakszemélyzet 1975–1984 között ugyan nem dolgozott a részlegen, ám azóta ez folyamatosan jellemző (néhány rövid évet leszámítva a rendszer-változás éveiben). 1993. január 1-jén a levéltári részleg elnyerte a szaklevéltári státust. A folyamatos iratátvételek miatt kb. 20 év alatt a Z épületi raktár is betelt, klimatikus viszonyai sem voltak megfelelőek, és az egyetem ingatlanfejlesztési elképzelései is arra felé mutattak, hogy a levéltár 2013 elején az egyetem központi épületében nyerjen elhelyezést.⁸ A nettó 50 millió forintból megvalósuló beruházással Magyarország egyik legkorszerűbb levéltári raktára jött létre 200 m²-en, két szinten a szükséges irodákkal.⁹ A fenntartó BME Országos Műszaki és Információs Központ és Könyvtár tervszerű kapacitásfejlesztésének köszönhetően pedig idén újabb raktárhelyiséggel bővíthetett a levéltár: a mobilállványzattal beépített és szintén automatikus fűtő- és légcserélő berendezéssel rendelkező, a campusudvar föld alatti egyik mélyraktárában mintegy 870 polcfolyóméternyi helyet biztosítottak.¹⁰ Összességében mind a raktári kapacitás polcfolyóméterét, mind a rajta elhelyezett iratanyag iratfolyóméterét tekintve tízszeres

⁵ A 13/1970-71. sz. rektori körlevélre érkezett adatszolgáltatás alapján kb. 3500 iratfolyóméternyi, ve-
gyesen maradandó értékű és selejtezhető iratanyag volt az egyetemi szervezeti egységeknél. BMEL
VIII. 35/a. 1. doboz, BME Levéltár iratai 1958–1972

⁶ BMEL VIII. 5/b. 1971. május 10-i Rektori Tanácsülés jegyzőkönyve 786–789. p.

⁷ Szögi László: Az egyetemi levéltárról. In: A Jövő Mérnöke 20 (1973) 4. 1973. február 10., 2.

⁸ Az 1. Műegyetemi Levéltári Napot 2013. március 13-án tartották, amikor ünnepélyes keretek között
került sor a levéltár új irodájának, kutatószobájának és raktárának avatására.

⁹ Cseh Gergő Bendegúz: Beszámoló a Levéltári Szakfelügyelet 2017. évi munkájáról és ellenőrzési
tapasztalataról. Levéltári Szemle 2018. 1. sz. 17.

¹⁰ A Z épületi raktár zsúfoltságból eredően a 2000-es évek közepétől az iratanyag egy része (pl. tanszéki
fondok) a könyvtár törökbálinti DEPO raktárában került elhelyezésre, ezek érkeztek vissza a campus
területére 2022 folyamán.

növekedés figyelhető meg az elmúlt 50 évben.¹¹ Az iratanyagot jelenleg 4 fő gondozza: két főlevéltáros (ebből egy levéltárvezető), egy történész végzettségű ügyvivő szakértő, illetve egy középfokú végzettségű levéltári támogató munkatárs (utóbbi az adminisztratív ügyeket és az igazolási tevékenység döntő részét folytatja). Mellettük 2 fő önkéntes segíti a munkát: egyikük a frissen nyugdíjba vonult, a BME-n több mint három évtizedet eltöltő főlevéltáros munkatárs, másikuk pedig egy korábban nyugdíjba ment pártszervezeti, rektori, majd könyvtári munkatárs.

Az iratállomány nemcsak az ország legrégebb és sokáig egyetlen műszaki egyeteme, hanem általában a műszaki tudományok és a felsőoktatás történetét tekintve is jelentős, esetenként elsőrendű forrásértékkel rendelkezik. A levéltár – köztörténeti vonatkozásokat is vizsgálva – az 1956-os forradalom és szabadságharc történetének kutatásához például szinte megkerülhetetlen. Az igazgatói, rektori hivatali anyagot tekintve az egyetem egyik legkorábbi elődintézménye, a József Ipartanoda 1846-os megalakulásától kezdve összefüggő iratanyaggal rendelkezik. Szintén teljesnek mondhatók a különböző hallgatói nyilvántartások (törzskönyvek, szigorlati, államvizsga és doktori szigorlati jegyzőkönyvek stb.) sorozatai is. Dokumentumai közül a legnagyobb (intézmény)történeti forrásértékkel a különböző tanácsulési (egyetemi, rektori, kari) jegyzőkönyvek bírnak. Ezek egyben a nagyon gyakran előforduló personáliák iránti kutatói érdeklődés jelentős forrásai is, a különböző személyi nyilvántartások és irathagyatékok mellett. A magániratokat illetően 50 év alatt hatalmas bővülés történt a tanszékek és a családok segítségével: a levéltár alapítását követően mindössze egyetlen személyi hagyaték, Bánki Donát iratai kerültek be, míg 2022-ben már 30 nagyobb és 60 kisebb irathagyaték szerepel a nyilvántartásban.¹² Szintén jelentős mennyiségű egyéb levéltári anyag is fellelhető (500 tervrajz, 700 audiókazetta, kb. 10 ezer fotó), tovább gazdagítva az iratanyag forrásértékét.¹³

Egy évtizede – pályázati lehetőség kihasználásával – elindult az iratok online elérhetőségének biztosítása is: ezt a Budapesti Corvinus Egyetem Levéltárával közös, a vezettestületi jegyzőkönyvek digitalizálására és publikálására irányuló NKA projektet követték a felsőoktatási levéltárak számára biztosított tömeges digitalizálási lehetőségek (nemcsak további NKA, hanem KDS forrásokból is). Emellett saját erőforrások felhasználásával is jelentős állományokat (pl. fotók) sikerült digitalizálni. Ma már több mint 200 ezer oldalnyi irat kutatható a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon (1876–1991 közötti vezettestületi jegyzőkönyvek), a Múzeumtani Digitális Archívumban, azaz az egyetemi repozitóriumban (egyetemi épületek tervei, Egyetemi Értesítő, BME Sajtószemle, Rektori Hivatal ügyviteli segédletei), illetve egyéb adatbázisokban (pl. Múzeumtani

¹¹ Raktári kapacitás 1975-ben: 260 polcfolyóméter, 2022-ben kb. 2700 pfm. Iratanyag mennyisége 1975-ben: 154,1 iratfolyóméter, 2022-ben 1300 ifm.

¹² A múzeumtani iratállomány az egyetemi levéltárak közös adatbázisában itt érhető el: <http://univamflsz.hu/index.php/budapesti-muszaki-es-gazdasagtudomanyi-egyetem-leveltara> (A letöltés ideje: 2022. november 21.)

¹³ A levéltár fotógyűjteményéről ld. Batalka Krisztina: „Emlékeink tárháza” Online helytörténeti fotógyűjtemény a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen. In: Per Aspera ad Astra 8 (2021) 2. sz. 69–80.

Topotéka).¹⁴ A digitalizált, de online nem elérhető iratállományok a levéltár kutatószobájában használhatók (személyi hagyatékok egy része, egyetemi fotótár vagy Budapest Főváros Levéltárának őrizetében lévő, velük közreműködésben rendezett és digitalizált műegyetemi pártiratok).

A fél évszázados évforduló jó alkalom arra, hogy a levéltárhasználati és hasznosulási adatokat is áttekintsük.¹⁵ A levéltár alapítása utáni első kutató Gyalay Mihály levéltáros volt, akinek neve minden szakmabeli számára ismerősen cseng helységnevtörténeti lexikon miatt. Kutatási témája akkor a földművelésügyi igazgatás kialakulása, ezen belül a mezőgazdasági felsőoktatás volt.¹⁶ A levéltár első regisztrált ügyfele pedig Örley Dénes gépészmérnök volt, aki 1935-ben végzett a Műegyetemen, itt volt tanársegéd, majd 60 éves korában kereste meg a levéltárat nyugdíjügyének intézéséhez. Az 1973-as első teljes működési év számai (9 kutató, 13 ügyfél) még azért voltak alacsonyak, mert kevesen ismerték a levéltárat és szolgáltatásait. A használati adatokról 1993, azaz a szaklevéltári státusz elnyerése óta állnak rendelkezésre folyamatosan információk, amelyeket 2021-ig bezárólag ismertetek. Azóta a kutatók száma összesen 705 fő volt, akik 1824 esetben keresték meg a levéltárat. 2018 óta biztosítja a levéltár a korábban említett elektronikus helyben kutatási szolgáltatást is, amellyel alig 20 esetben éltek eddig. Az ügyfélszolgálatot tekintve ezen időszakban a levéltár összesen 9231 esetben szolgáltatott adatot vagy adott ki igazolást (5481 darab igazolás és 3750 egyéb ügyfélszolgálati kérés intézése). A kiadott igazolások száma a levéltárba kerülő hallgatói törzskönyvi és okleveles nyilvántartások mennyiségével arányosan és folyamatosan növekszik (2016-tól kezdődően minden évben 300 darab feletti, míg az egyéb adatszolgáltatás száma stabilan 200 eset/év körüli). A megfelelő szolgáltatások alapfeltétele minden levéltárban a szakértelmet és időt igénylő, alaposan rendezett és leírt iratanyag. Ezt a többnyire nem látványos, de annál fontosabb munkát a hasznosulás adatai is visszaigazolják.

A levéltári anyag és munka hasznosulásának hagyományos felületei a különböző kiadványok és publikációk, ezek változatos műfajai jelentek meg a levéltár vagy az egyetem gondozásában (forráskiadvány, segédlet, monográfia, adattár, tudományos ismeretterjesztés), amelyek természetesen elérhetők online.¹⁷ A mindenkori BME levéltárosok által jegyzett, műegyetemi vonatkozású publikációk száma az MTMT adatai szerint megközelíti a félszázat. Ezek közül a legutóbbiak a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár „Trianon és a magyar felsőoktatás” többéves kutatási projektjében megvalósuló

¹⁴ Az online elérhető anyagok ismertetését ld. a <https://www.omikk.bme.hu/leveltar/kutatas/e-kutatas> oldalon (A letöltés ideje: 2022. november 21.)

¹⁵ Az adatok forrása a levéltárban vezetett kutató- és ügyfélszolgálati nyilvántartás.

¹⁶ A téma Műegyetemen történő kutatásának magyarázata, hogy 1934–1945 között a mai Magyar Agrár- és Élettani Egyetem gödöllői campusa is az egykori Magyar királyi József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem szervezetében működött, mint Mezőgazdasági Osztály, így az egyetemi központi iratanyag számos vonatkozást tartalmaz.

¹⁷ A kiadványok elérési helyei: <https://www.omikk.bme.hu/leveltar/kiadvanyok>, illetve https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_egyetemi_leveltari_kiadvanyok_bme/ (A letöltés ideje: 2022. november 21.).

műegyetemi témájú tudományos publikációk.¹⁸ A műegyetemi levéltári forrásokat használó kutatók munkáit is igyekszünk minél teljesebben gyűjteni. Nagyon fontos cél az is, hogy a műegyetemi levéltári anyag helyben is tudományos hasznosulást nyerjen, hiszen már a levéltár létrehozásának fontos indoka volt a belső kutatói igény megfelelő kielégítése. Az elmúlt évtizedekben sok BME-s oktató számos esetben kereste fel a levéltárat általában tanszék- vagy kartörténetek megírásához (egyikük egy év alatt 33 esetben). Az intézményben a BME doktoranduszai is kutatnak (főként az Építészmérnöki Karról), akik érdeklődése a klasszikus intézménytörténet-írástól e forrásanyag felhasználását tekintve szintén elmozdul a társadalomtörténeti megközelítés felé.

A kiállítások rendezése a legrégebbi és legalapvetőbb köznevelési hasznosulási forma. Már a levéltáralapítást követő évben készült egy tárlat az addig feltárt egyetemtörténeti érdekességekről.¹⁹ Azóta mintegy félszáz műegyetemi kiállításon szerepelt levéltári anyag, csak az utóbbi 10 évben 25 alkalommal. A rendezvények közül kiemelkedik a saját levéltári nap, amelyre 2013-ban került sor először. Azóta minden év márciusában, az egyetem több elődintézményének nevet adó József nádor névnapjához közeli időpontban igyekszünk megtartani a kollégáknak és az egyetemi polgároknak egyaránt szóló konferenciákat, amelynek megrendezését eddig minden évben támogatta az NKA. Tavaly a koronavírus járvány miatt az első online rendezvényünkre került sor, idén pedig a 10. alkalommal megszervezett alkalom egyben a levéltár alakulásának 50. évfordulóját ünnepelte.

A saját rendezvény megteremtése mellett jó lehetőség az egyetemi nyitott programokhoz való csatlakozás is, hiszen ezek tömegeket vonzanak a campusra. Korábban a Múzeumok Éjszakája, az utóbbi években pedig az inkább előtérbe kerülő Kutatók Éjszakája, illetve 2017-től az Emlékhelyek Napja alkalmaihoz kapcsolódva a levéltár raktárlátogatással, időszaki tárlatok készítésével vagy történeti séták vezetésével vesz részt.²⁰ Az egyetemi rendezvényekhez történő csatlakozás különösen sikeres eleme a BME Gyerekegyetem, amellyel 2015-ben a levéltárpedagógiai tevékenység is elindulhatott, idén már a hatodik alkalommal vettek részt gyerekek a nyári levéltári órákon, eddig összesen 600 diák.²¹

A tudományos igényű ismeretterjesztés kategóriájába sorolható Hónap dokumentuma sorozat 2017-ben indult el a levéltár honlapján. Az utóbbi években már előre meghatározott tematika mentén válogatjuk ki a forrásokat, nemcsak szórakoztató, hanem

¹⁸ A kiadványok elérési helyei: <https://www.omikk.bme.hu/leveltar/kiadvanyok>, illetve https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_egyetemi_leveltari_kiadvanyok_bme/ (A letöltés ideje: 2022. november 21.)

¹⁹ Az első műegyetemi kiállításról ld. Végh Ferenc: Ritka levéltári kincsek kiállítása. In: A Jövő Mérnöke 20 (1973) 40. 1973. december 29. 2.

²⁰ A Kutatók Éjszakája a BME számára kiemelten fontos rendezvény minden év szeptember utolsó péntekjén. Az Emlékhelyek Napja rendezvénysorozat pedig 2017 óta jelent meg a BME-n, mivel az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulóján történelmi emlékhellyé nyilvánították az egyetemet, az ott történtek jelentősége előtt tisztelegve.

²¹ A műegyetemi levéltárpedagógiai tevékenységről ld. Batalka Krisztina: Levéltár-pedagógiai lehetőségek és tapasztalatok a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen. Levéltári Szemle 2019. 4. sz. 43–50.

10. Műegyetemi levéltári nap – 50 éves a BME Levéltár, 2022. november 16. (Fotó: Geberle Berci)

Dr. Kiss Márton a Pro Archivo Universitatis kitüntetéssel (Fotó: Homor Péter)

A BME Levéltár raktára (Fotó: Philip János)

kifejezetten edukációs céllal is.²² Ugyanakkor a nagyközönség leggyorsabban a közösségi médiában érhető el, így a levéltári munka mindennapjait és sokszor aktuális egyetemtörténeti érdekességeket közel egy évtizedes gyakorlattal bemutatva, a levéltár két közösségi médiafelületen is rendelkezik saját, kb. 2000 fő által követett oldallal.²³

A BME levéltárosai hagyományosan aktívak a szakmai közösségi életben is. A levéltár alapító tagja az 1993 nyarán megalakult Budapest–Gödöllői Levéltári Szövetségnek (2001-től Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség). Azóta a mindenkori munkatársak különböző vezetői tisztségekben, illetve titkárként és közös szakmai projektek résztvevőjeként támogatják a szakmai szervezet munkáját. Emellett a kollégák közül korábban az MLE vezetőjeként és titkáráként, illetve munkabizottságok tagjaként dolgoztak néhányan, egyikük pedig jelenleg levéltári szakfelügyelőként tevékenykedik.

Összességében a BME Levéltár a felsőoktatási levéltári területen a működési körülményeket és a levéltári anyag hasznosulását is tekintve az egyik legsikeresebb intézmény, amely a Műegyetemen belül is ismert és elismert. Erről nyertek megerősítést a résztvevők a 2022. november 16-án megrendezett 10. Műegyetemi Levéltári Napon is, ahol Czigány Tibor, a BME rektora az egyetemi hétköznapok részesének, valamint a múlt, a jelen és a jövő közötti kapocsnak nevezte a műegyetemi levéltárat, amelyet a történelem, a hitelesség, az információ és nélkülözhetetlenség fogalmakkal kapcsolt össze. Szóllás Péter, a Kulturális és Innovációs Minisztérium Könyvtári és Levéltári Főosztályának vezetője valódi 21. századi szolgáltatásokkal rendelkező levéltárnak minősítette az országban másodikként alapított egyetemi levéltárat. Vajda Tamás, a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség elnöke a szakmai szervezet erős pillérének nevezte egyik alapító tagintézményét. Marton József, a levéltárat is magában foglaló BME Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár főigazgatója pedig a megfelelő elhelyezési körülmények biztosítása mellett kollégái elkötelezettségét emelte ki. Az 50 évvel ezelőtti levéltár-alapítás körülményeit Szögi László címzetes egyetemi tanár, az MTA-ELTE Egyetemtörténeti Bizottság kutatásvezetője, a BME első levéltárosa idézte fel. Batalka Krisztina levéltárvezető pedig életképekkel színesítve mutatta be a levéltári anyag elmúlt évtizedekben történő használatának és az ott dolgozók munkájának hasznosulására vonatkozó adatokat. Az ünnepi konferencia további részében a felsőoktatási levéltárak jelenéről és jövőjéről zajlott kerekasztal-beszélgetés.

A rendezvényen továbbá a hazai felsőoktatási levéltárügyért végzett példaértékű és kimagasló munkája elismeréseként Pro Archivio Universitatis (Az Egyetemi Levéltárért) elismerésben részesült dr. Kiss Márton nyugalmazott műegyetemi főlevéltáros.

²² <https://www.omikk.bme.hu/leveltar/honap-dokumentuma> (A letöltés ideje: 2022. november 21.).

²³ A BME Levéltár közösségi oldalai: <https://hu-hu.facebook.com/bmeleveltar/>, illetve https://www.instagram.com/bme_leveltar/ (A letöltés ideje: 2022. november 21.).